

Степан ХОРОБ

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника

Історико-літературні концепції Леоніда Білецького

Серед представників української літературознавчої науки з діаспори Леонід Білецький (1882–1955) посідає чільне місце як історик літератури та літературної критики, творець методологічних концепцій у дослідженнях вітчизняного письменства, як фольклорист і театрознавець тощо. Хоча материкова літературознавча наука до початку 90-х років минулого століття це прізвище майже не згадувала, все ж воно так чи інакше проникало до рідкісних і доволі упереджених з ідеологемної точки зору публікацій та видань, як це здебільшого спостерігалось при згадках інших видатних українських філологів еміграційного літературознавства – Дмитра Чижевського, Юрія Лавріненка, Юрія Бойка-Блохина, Івана Кошелівця.

Тим часом ім'я Леоніда Білецького варто було б знати чи покликатися на його праці вже хоча б тому, що він є творцем досі єдиної історії української літературознавчої думки, першим подав систематизований виклад психологічної теорії Олександра Потебні, першим виявив спробу систематизувати концепти літературно-наукової методології літературознавчої критики. Відтак як закономірність виглядало прагнення сучасних дослідників якомога скоріш перевидати праці вченого з діаспори в незалежній українській державі. І першим тут виступив Микола Ільницький, який 1998 року у серії *Літературні пам'ятки України* упорядкував і науково зредагував унікальну працю Леоніда Білецького *Основи української літературно-наукової критики*, яка побачила світ ще далекого 1925 року в Празі як перший том запланованого фундаментального дослідження про природу, естетичну специфіку і функціонування української літературно-наукової критики. Вже на початку нового, XXI століття, почастішали покликання на інші статті і студії цього вченого – чи то в тритомній *Хрестоматії українського літературознавства і критики*, чи то в нових *Історіях української літератури*, чи то в розвідках творчості окремих письменницьких постатей (приміром, Тараса Шевченка, Івана Франка, Марка

Вовчка, Лесі Українки, Ольги Кобилянської) або ж у працях, присвячених розвитку українського фольклору і театрального мистецтва.

Однак цього явно не достатньо, щоб мати об'єктивне уявлення про різносторонність Леоніда Білецького як ученого, науковця європейського рівня. Адже досі не лише більш-менш обізнаний філолог з історією української літературознавчої думки, а й цілий ряд науковців молодшого покоління не знають таких важливих з точки зору історії, методології, теорії і критики робіт авторитетного дослідника, як *Поезія і критика* (1921), *Українська драма* (1923), *Перспективи літературно-наукової критики* (1924), *Сумцов як історик літератури* (1925), *Гайдамаки Шевченка* (1930), *Історія української літератури: Фольклор* (1937, 1947), *Дмитро Дорошенко* (1949), *Віруючий Шевченко* (1949), *Омельян Огоновський* (1950), *Три силуетки: Марко Вовчок, Ольга Кобилянська, Леся Українка* (1951), *Світогляд Шевченка* (1952), *Романтизм Шевченка* (1953), *Естетика Шевченка* (1954), *Композиційна форма поезій Шевченка* (1954).

Як переконаємося, цілий літературознавчий корпус не відомих широкому загалу (почасти й фахівцям) наукових праць ученого з української діаспори ще чекає свого вивчення й осмислення. Надто ж тих численних досліджень, що торкається історія української літератури, її методологічних концептів, її персоналій та їх творів. Це тим більш необхідно, адже за твердженням Михайла Мандрики – автора літературно-критичного нарису *Леонід Білецький* (Вінніпег, 1957) – учений, закінчивши історико-філологічний факультет у Києві у перших десятиліттях XX століття, тривалий час був учнем відомих київських професорів В. Перетца й А. Лоблоди, власне, як історик літератури. А 1918 року, склавши магістерський іспит з відзнакою, був залишений при університеті як науковий співробітник кафедри словесності. Незабаром був габілітований на приват-доцента Кам'янець-Подільського університету, ректором якого був професор Іван Огієнко, де викладав здебільшого історію українського письменства і фольклор. Після поразки УНР переїздить до Львова, де впродовж 1921-1923 років викладає історію української літератури в Українському таємному університеті.

Після заборони університету польською окупаційною владою, Леонід Білецький 1923 року переїздить до Праги, де на запрошення керівництва Українського громадянського комітету стає ректором Українського педагогічного університету ім. М. Драгоманова (1923-1926), водночас викладаючи там українську літературу і фольклор. З 1925 року він стає приват-доцентом кафедри української літератури, а з 1932 року – професором кафедри українського права з галузі дослідження старовинних пам'яток Українського вільного університету, де працював до 1945 року. Водночас він викладає українську літературу в Українській гімназії в Празі, в Українській господарській академії в Подєбрадах, а кількома роками раніше здобуває ступінь доктора філософії в Карловому університеті, що дало йому право здійснювати виклади літературознавчих

дисциплін в різних навчальних закладах як на території Чехії, так і в Ульмі та Мюнхені, де він до переселення у Вінніпег 1949 року, переважно був викладачем української літератури, фольклору та культури.

Ми зумисне навели такі штрихи з біографії Леоніда Білецького, щоб підкреслити активну участь у написанні праць з історії рідного національного письменства й у викладанні його основ розвитку в різних навчальних закладах не лише в Україні, а й за її межами. Зрештою, свою наукову працю як історик літератури учений розпочав ще навчаючись в Київському університеті статтею *До літературної історії повісті про Меркурія Смоленського* (1914), немовби визначаючи подальші наукові зацікавлення з давньоукраїнського письменства. Хоча вже 1918 року дослідження *Виховання емоціонального образного мислення і твори Т.Шевченка*, а також *Народність чи національність у творах Т.Шевченка* (1919) поклали початок шевченкознавчим студіям Леоніда Білецького, а відтак розробці системних поглядів ученого на історію розвитку української літератури. Прикметною тут є написана на початку 20-х років XX перша історико-літературна розвідка дослідника *До питання про початок історії української літератури*. По суті тоді ж появилася низка його літературно-критичних і теоретичних статей про Уляну Кравченко, Михайла Коцюбинського, Миколу Вороного, Володимирів Гнатюка, Кліма Поліщука, а також творчість раннього Павла Тичини (*Естетика сучасної поезії і творчість П.Тичини*).

І все ж, на переконання Миколи Ільницького та Михайла Наєнка, чи не найпродуктивніший період Леоніда Білецького як історика національного письменства припадає на час його перебування у Празі. Власне, тут він остаточно сформувався як історик українського літературознавства та української літератури, створивши цілий ряд важливих наукових досліджень, зокрема *„Москалева криниця” Шевченка* (1923), *Українська драма* (1923), *Перспективи літературно-наукової критики* (1924), *Основи літературно-наукової критики* (1927), *Історія української літератури: Фольклор* (1937), врешті, саме тут викристалізовувалися його підходи (концепти і методологія) до аналізу ідейно-естетичних категорій критики, художніх явищ національного письменства і національного театру. Водночас його погляди на літературознавчі й літературні явища постійно удосконалювалися ще й завдяки участі в діяльності Українського інституту громадознавства, що з 20-х років існував у Празі. Там він активно проводить науково-методологічні семінари, наукові конференції та зустрічі з чеським (здебільшого з Карлового університету) вченими-філологами. Доречно зазначити, що на таких семінарах Леонід Білецький виступав з ґрунтовними доповідями, які засвідчували глибину й обшири його наукових зацікавлень: *Роль і місце соціологічного студіювання літератури в загальній літературно-науковій критичній, Соціологічна теорія ідеалістичної літературно-наукової критики, Історія літератури – система методологічних концепцій та ін.* А в таких виданнях того часу, як *Літературно-науковий вісник*, *Нова Україна*, *Студентський вісник*, *Самостійна думка*, *Наукові записки НТШ* учений опублікував чимало

історико-літературних праць, фольклорних студій, досліджень з історії драматургії і театру. Загалом у цей „празький” період Леонід Білецький постав як надзвичайно продуктивний літературознавець й активний учасник українського літературно-мистецького життя за кордоном (укладав хрестоматії та антології національного письменства, писав передмови до видання творів українських авторів, оглядові статті, рецензії тощо).

1945 року з приходом до Праги радянських військ Леонід Білецький змушений був залишити це місто і перебраться до Баварії, до міста Ульм, яке контролювали американські війська, поселення, що було в англійській окупаційній зоні, куди стікалися тисячі українських біженців. Там вони створювали своєрідні табори ДіПі (переміщені особи), між якими існували тісні контакти не лиш у сфері повсякденного побутування, а, що особливо, в сфері національно-культурній: діяли недільні школи, працювали мистецькі клуби, виникали редакції газет, засновувалися видавництва, нарешті, саме в Баварії, зокрібно в місті Мюнхені, був створений відомий МУР – літературно-мистецьке угруповання „Мистецький український рух”. У всіх цих виявах українства на німецьких землях брав активну участь Леонід Білецький, передовсім як викладач українського фольклору та національного письменства, автор літературно-критичних розвідок та рецензій. Важливо зауважити, що вчений упродовж кількох років перебування на теренах Західної Німеччини чи не найбільше співпрацював із Центральним представництвом української еміграції (ЦПУЕ), насамперед з відділом культури і освіти при ньому. Спільно з ним він складає програму освіти в табірних умовах, котра передбачала створення садків, народних шкіл, гімназій, музично-театральних шкіл, натуральних курсів, а відтак вищих шкіл – Українського вільного університету, Української богословської академії тощо.

Загалом, незважаючи на умови і складнощі реалізації цих програм, вони були виконані якщо й не повністю, то в основних пунктах цілком. І стосується це уніфікації навчальних планів українського шкільництва, виконавши які і склавши відповідні натуральні екзамени, юнаки і дівчата українського походження могли вільно вступати до німецьких університетів, семінарій, академій. Вочевидь, йшлося тут не так про фахові знання, як про входження через освіту й науку української молоді до загальноєвропейської освітньої системи, до досягнення нею культурно-духовних цінностей Європи. З цього приводу Леонід Білецький так писав в одному із своїх звітів про здійснену організаційну і навчальну роботу: „Умови для шкільництва не були сприятливі. Але виявилася позитивна риса нашого народу – в найтяжчих умовах змагання до освіти, до піднесення виховання дітей і їх культури. За рік діти змінювались до невпізнання: поведінкою, мовою, інтересом до знання. Підтримка всіх організацій і навіть церков: греко-католики й православні в однім клясі, приятельство, спільна праця серед дітей, учительства й отців катехитів. Спільні відправи на початку шкільного року, повна толеранція, взаємна пошана.

Надпартійна виховний напрям: у християнському дусі, загальнонаціональним і поборницьким”¹.

Безперечно, як директор Української гімназії в Ульмі і викладач історії української літератури, культури і фольклору, з одного боку, а також як референт та голова ЦПУЕ, Леонід Білецький у справі виховання молодих українців чи загалом українських емігрантів, з другого боку, виявляв надзвичайну працездатність, цілеспрямованість і далекоглядність. Він зчаста акцентував на тому, що за молоддю – майбутнє України, що вона має бути освіченою, європейськи заангажованою і своїми повсякчасними діями має утверджувати „українську національну самість та самоцінність”.

Власне, виходячи з таких позицій, учений вибудував свої погляди і на викладання історико-літературних та фольклорних курсів, і на створення праць про окремі письменницькі постаті та їх твори, і на написання повноцінних сторінок з історії українського письменства, усної народно-поетичної творчості. Як інші дослідники української діаспори (передовсім Д. Чижевський, Ю. Шерех (Шевельов)), Леонід Білецький, коли йшлося про розвиток літературно-художнього процесу і виокремлення в ньому справжніх ідейно-естетичних явищ, постулював думку про те, що аналіз цього завжди треба починати з форми (жанр, стиль, стилістика), оскільки рух літератури, зосібна українського письменства, – це насамперед рух форми, незмінним у якій є лише епіцентр художнього мислення автора твору – людина та її буття. Згадаймо, що така концепція світобачення й світовідтворення митця чи не найбільше і найчастіше викликала заперечення офіційного радянського літературознавства, соцреалізм якого передбачав форму як орнаментальну прикрасу змісту. І не більше, адже літературна творчість неодмінна „соціалістична за змістом” і „національна за формою”, відтак, мовляв, остання не може впливати на змістове наповнення художнього твору.

Знову ж таки згадаймо, як свого часу вже інший Білецький – Олександр, що був рупором та ідейним натхненником соцреалізмівських підходів до будь-яких явищ в аналізі творів української літератури, не тільки кепкував з *Історії української літератури (від початків до доби реалізму)* Дмитра Чижевського, а й піддавав її нещадній критиці, звинувачуючи визначного діаспорного вченого в тому, що саме він своєю історико-літературною працею, мовляв, „обезкровив історію нашої літератури”, розглядаючи (за прикладом німецьких буржуазних літературознавців) тільки формотворчий вияв творів, котрий, мовляв, аж ніяк не зв’язаний ні з політикою, ні з класовою боротьбою, ні з партійною ідеологією тощо. Як справедливо зауважує з цього приводу Михайло Наєнко, „останнє цілком очевидно виказувало звуженість і спрощеність радянської наукової методології, оскільки відомо, що форми художньої творчості функціонують і змінюються не довільно, а відповідно до змін і в естетичній, і в суспільній

¹ Див.: М. Мандрик, *Леонід Білецький*, Вінніпег 1958.

свідомості людства, відповідно до зрушень (у широкому розумінні) в історії людської цивілізації. Саме це і мав на увазі Д. Чижевський, коли говорив у своїй *Історії...*, що для визначення вартості художніх творів і літературних періодів недостатніми будуть лише проблеми стилю, стилістики; велику роль при цьому відіграють і питання ідеологічного розвитку”².

Тому коли знайомишся з такою історико-літературною працею Леоніда Білецького, як *Три силуетки: Марко Вовчок, Ольга Кобилянська, Леся Українка*, що була опублікована у канадському видавництві *Тризуб* (Вінніпег, 1951) після переїзду вченого 1949 року на постійне місце проживання до Канади, усвідомлюєш, що така концепція Дмитра Чижевського була органічною в середовищі, по суті, всіх діаспорних дослідників історії українського письменства. Адже і творчість Марка Вовчка, і творчість Ольги Кобилянської, і творчість Лесі Українки Леонід Білецький розглядає передовсім крізь призму стильових ознак, що змінювалися разом із змінами ідейно-естетичних орієнтирів як самих авторів, так і відповідної суспільної свідомості. І форма в їх творах, на переконання літературознавця, посутньо визначала змістове наповнення кожного із використаного ними жанрових утворень – оповідання, повісті, роману, драматичного етюд, драматичної поеми тощо. Щодо цього цікавим є висновки вченого про стильові особливості творчості названих письменниць.

Про Марка Вовчка: „...найвидатніше її досягнення – стиль розповіді від імені дійової особи в формі й темпі усної мови й її надзвичайна мова, що й до сьогодні ще вважається найкращою [...] Вона творить новий літературний жанр: соціальну повість, що пізніше так широко позначилася в українському письменстві [...] Етнографічно-побутовий реалізм Квітки й Куліша доведений у Марка Вовчка до повного його вивершення. Тільки реалістична школа Свидницького і Нечуя-Левицького в українській літературі поглибила стильову манеру Марка Вовчка”³.

Про Ольгу Кобилянську: „...як письменниця вона є найсильніша повістярка й новелістка з усіх жінок цілої слов’янщини. В українській літературі О.Кобилянська започаткувала новий стильовий напрям – неоромантизм. Першою стає в оборону української в літературі жінки. В розробленні характерів і ситуацій – найглибший психолог і філософ у літературі [...] Створила найталановитіший жанр повісті (йдеться про форму і структуру *Землі* – Л. Б.), що й до сьогодні стоїть у ряді найвидатніших повістей в українській літературі”⁴.

Про Лесю Українку: „Леся Українка в українській літературі найсильніший неоромантик, що виявилось в її ліриці, в поемі і в глибоко національній

² Див.: М. Наєнко, *Дмитро Чижевський і його „Історія української літератури”* [в:] Дмитро Чижевський, *Історія української літератури (від початку до доби реалізму)*, Тернопіль 1994, с. 3–15.

³ Л. Білецький, *Три силуетки: Марко Вовчок, Ольга Кобилянська, Леся Українка*, Вінніпег 1951.

⁴ *Ibidem*, с.127.

драмі, і вершина цього стильового багатства – її незрівняна *Лісова пісня*. Леся Українка, як і Ольга Кобилянська, свідомо виводила українську літературу з обмеженого кола свого існування в безмежні простори світової літератури, з нею разом і ті національні ідеї визвольної боротьби України бути паном своєї землі і багатуючої культури”⁵.

Як переконуємося, формотворче, зосібна стильове означення творів Марка Вовчка, Ольги Кобилянської та Лесі Українки Леонід Білецький як історик української літератури виводив не лише з розвитку національно-художнього літературного процесу, а із змін тодішньої суспільної свідомості.

Таке поєднання „суб’єктивності” й „об’єктивності” в цьому русі – своєрідний закон, що характеризує поступ не тільки мистецтва слова, а й сценічного, музичного мистецтва, не лише національного письменства, а й світової літератури. Відтак, на переконання вченого, завдання історика літератури і полягає в тому, щоб вписати її в цю закономірність через дослідження окремих (естетично визначних) письменницьких постатей. Зрозуміла річ, таке завдання Леонід Білецький у своїй історико-літературній праці *Три силуетки: Марко Вовчок, Ольга Кобилянська, Леся Українка* виконував не механічно, звівши довільно творчість трьох письменниць-жінок до пошуків ними стильових самовиражень, а виходив насамперед з цілковитої відповідності їх творів до етапів розвитку загальноукраїнського літературного процесу та їх стильових домінант – реалізм, психологічний реалізм, модернізм з його розгалуженнями неоромантизму і символізму. В результаті такої концепції дослідження названих жінок-письменниць Леонід Білецький не лише окреслив формальні особливості їх прози, поезії і драматургії, зокрема їх стильових ознак, а й максимально відтворив специфіку духу української літератури, яка завдяки Марку Вовчку, Ользі Кобилянській та Лесі Українці виборола суверенне право нашого національного письменства в колі світової літератури.

Перебравшись до Вінніпегу, ці погляди на розвиток української літератури Леонід Білецький щораз розширював, удосконалював їх методологію. Тут, у цьому канадському місті, де мешкало на тоді кількасот українців, він працював в „Осередку культури й освіти” як член дирекції, а згодом у редакції газети *Український голос* (від 1951 р.) і як директор „Ради української школи” в „Союзі українців-самостійників”. Та найплідніше праця його все ж була в Українській вільній академії наук, яку очолював професор Дмитро Дорошенко, а після його смерті 1951 року – Леонід Білецький.

Власне, цю наукову посаду він обіймав до кінця своїх днів. Однак саме робота в Українській вільній академії наук сприяла йому в реалізації своїх творчих планів, серед яких одним з найважливіших (і найдавніших) була підготовка і видання творів Тараса Шевченка за „власними принципами впорядкування та коментарями” (М. Ільницький). Це історико-літературне завдання вчений

⁵ *Ibidem*.

виконував надзвичайно сумлінно і прискіпливо до першодруків Кобзаря упродовж кількох літ. Починаючи з 1952 і завершуючи 1954 роком, при фінансовій підтримці видавництва „Тризуб” вийшло чотири томи творів Тараса Шевченка як видання УВАН. Останній, п'ятий том, Леонід Білецький уже не побачив: помер 5 лютого 1955 року.

Як історико-літературна праця вченого – видання, упорядкування і науковий коментар до неї, а також до кожного тому спеціально написані ним вступні і загальні коментарі – вже сама собою викликала різні думки, іноді суперечливі, почасти й заперечувальні. І не тільки в діаспорному середовищі, а й серед шевченкознавців материкової України. Все пояснювалося незвичністю підходу вченого до подачі творів Тараса Шевченка, а відтак і до кінця незрозумілою концепцією їх структурування. Саме цим видання творів поета різнилося від інших, попередньо виконаних упорядкувань (до речі, як на еміграції, так і в УРСР). Як пише Богдан Романенчук у своєму *Азбуковнику*, така „редакція примітна тим, що Шевченкові поетичні твори упорядковані не хронологічно, як попередньо, а циклічно, за окремими циклами, відповідно до поетового душевного стану, в якому виявилася його велика творча сила, або відповідно до місця, де поет перебував і писав вірші”⁶. Вочевидь, такий підхід ученого був спонукою від самого Тараса Шевченка, який групував свої поезії в художньо та ідейно-естетично викінчені цикли. „Крім того, упорядник прийняв засаду, відмінну від традиційної, першодруку Шевченкових поезій, цебто першу редакцію, а не останню, як робили попередники, – зазначав Богдан Романенчук. – Ця засада, на його думку, має ту перевагу, що перша редакція найщиріша і найбезпосередніша, вона передає якнайвірніше поетові настрої й переживання в хвили їх появи, а пізніше поправки і зміни відбиваються уже інші, пізніші настрої й міркування, які, мабуть, і були спокусою до змін”⁷.

За свідченням цілого ряду шевченкознавців, і передовсім Леоніда Білецького, такі пізніші від першодруку поправки, що їх вносив сам автор чи редактор, не завжди були доречними в тих або інших поезіях, іноді вони і видозмінювали твір, спростовуючи в такий мимовільний спосіб первісний задум поета. Має тут рацію Богдан Романенчук, який у своїй статті про Леоніда Білецького зауважує: традиційний погляд дослідників на те, що пізніша редакція першодруку незрідка буває досконалішою від початкової, а відтак для наукового видання важливішою, викликав спротив у вченого. І він доводив, що такий погляд неправильний, адже Тарас Шевченко зчаста робив „поправки в свої творах не так з естетичних міркувань, як радше з речових, які на мистецький рівень не мали впливу”. Тому-то логічним сприймаються прагнення Леоніда Білецького до кожного циклічного групування творів поета подавати пояснювальні статті,

⁶ Б. Романенчук, *Білецький Леонід* [в:] Idem, *Азбуковник: у 2-х т.*, т. 1, Мюнхен 1976, с. 342–345.

⁷ *Ibidem*.

що мотивують появу кожного циклу поезій, і надавати інформацію „про історію кожного циклу, історію тексту, видань, речевий склад і постання, а після тексту загальну внутрішню історію циклу, характеристику й літературно-ідеологічну інтерпретацію”⁸.

Щодо інтерпретації, то з Леонідом Білецьким не завжди в усьому можна погодитися, бо він беззастережно як апіорний суспільно-політичний підхід в аналізі поетичних творів Тараса Шевченка (включаючи й ті, що не були вислідом будь-яких суспільних чи політичних розмислів) взяв як наскрізну концепцію упорядкування та наукового редагування. Тим часом не всі поезії можна пояснити, виходячи з таких позицій. Приміром, поема *Катерина*, що з’явилася ще 1840 року у першому виданні *Кобзаря* аж ніяк не написана з соціально-політичних позицій, а радше з позицій співчутливих до людського горя, людської трагедії. То вже згодом, коли поет, переживши чимало власних потрясінь, збагнувши глибинні пласти національної історії, суспільну трагедію поневолення українців, він зусібічно усвідомить те, що, власне, й зробило його національно-політичним речником та пророком українського народу. Як робить справедливий висновок Богдан Романенчук, такий „політичний підхід до всього Шевченка привів дослідника до того, що він бачив у *Катерині* два протилежні світогляди, два протилежні національні типи, що себе взаємно виключають, а у взаємних стосунках ведуть неминуче до конфлікту й катастрофи, в якій завжди гине слабший, хоч в основі своїх духовних властивостей виявляє глибшу натуру, суцільну й послідовніше, а в своїй душі носить „вищу правду”. Погляд цей не витримує критики, хоч він дуже патріотичний.

Для історика літератури Леонід Білецький в інтерпретації деяких творів Шевченка подав доволі переконливий образ поета. Він справедливо вважав його романтиком від першого до останнього твору. Однак учений трактував Шевченківський романтизм не як стильову ознаку, а як світоглядну категорію, що всуціль пронизує всі його твори – як раннього, так і пізнішого періодів. Відтак літературознавець не погоджується з твердженням окремих шевченкознавців про те, що наприкінці свого життя поет став переконаним реалістом. Проте це правда лише з одного боку: коли мова йде про реалізм Шевченка як світоглядну засаду; з іншого боку, коли дивитися на твори Шевченка крізь призму реалістичного напрямку в літературі того часу, то можемо заприпитити, що чимало з них написані з використанням реалістичного типу художнього мислення й відображають реальний стан засобів ідеалізації.

Варто зауважити, що у всіх чотирьох томах Леонід Білецький дотримується виробленої ним самим історико-літературної концепції: до першого тому він включив поезії ранньої доби, коли Шевченко перебував у Петербурзі, до другого тому ввійшли всі найважливіші політичні, історичні і біографічні твори, написані в часи перебування поета в Україні, до третього тому упорядник включив

⁸ *Ibidem*.

ті поетичні твори, що були створені Шевченком упродовж перших чотирьох років заслання (1847–1850). І, нарешті, до останнього, четвертого, тому були залучені всі твори Шевченка, написані в 1857–1861 роках, тобто в останній період його творчості. До кожного з томів Леонід Білецький подав вступні і завершально-пояснювальні статті (скажімо, *Шевченко й Україна*, *Шевченко й Кирило-Мефодіївське братство*, *Вина і кара Шевченка*, *В казематі*, *Світогляд Шевченка*, *Романтизм Шевченка*, *Естетика Шевченка*, *Композиційна форма поезій Шевченка*).

Повторюємо, таку історико-літературну концепцію упорядкування не всі сприймали однаково. Наприклад, радянські шевченкознавці негативно оцінювали це видання і такі підходи Леоніда Білецького в подачі творів Тараса Шевченка. Наприклад, *Шевченківський словник*, що вийшов у двох томах 1976 року в Києві так писав про це: „Тенденційно готував літературну спадщину Шевченка й редактор чотиритомного *Кобзаря* Л.Білецький (Канада, 1952–1955). Для видання характерна відмова від остаточно опрацьованих, старанно вивірених і виправлених текстів, які призначив до друку сам поет, надавши їм вищої ідейно-художньої довершеності й тим зафіксувавши свою остаточно творчу волю. Редактор, виходячи з хибних уявлень про творчий процес Шевченка, подав тексти поета в ранніх варіантах, довільно вважаючи їх „кращими”⁹. Таку позицію можна поділяти чи, навпаки, заперечувати, однак сам факт появи і наукового відредагованих творів Шевченка у чотирьох томах, з одного боку, засвідчує цілком природне бажання Леоніда Білецького зазнайти українського еміграційного читача з творчою спадщиною, а з іншого – виявляє його самостійну історико-літературну концептуалізацію ідейно-естетичних явищ українського національного письменства, зокрема його класичної спадщини.

Тому має рацію Микола Ільницький, коли стверджує, що „принцип, яким керувався Л.Білецький при підготовці поетичних творів Шевченка, не можна вважати найоптимальнішим, але він цілком можливий як один із варіантів, що дає можливість простежувати психологію творчого процесу поета”¹⁰. З нинішніх вимог українського літературознавства такі погляди, такі підходи до оцінок історичних та літературно-художніх явищ сприймаються як такі, що безумовно зацікавлять сучасного історика українського письменства. Як, зрештою, зацікавлять його і методологічні судження діаспорного вченого, основні засади яких він здебільшого систематизував упродовж багатьох літ у струнке вчення про методологічні концепції, передовсім української літературно-наукової критики. Доречно зауважити, що в їх основу лягли лекційні виклади, які Леонід Білецький подавав для студентів різних університетів – Києва, Кам’янка Подільського та

⁹ *Шевченківський словник*: у 2-х т., т. 1, Київ 1976, с. 119.

¹⁰ М. Ільницький, *Критики і критерії: Літературно-критична думка в Західній Україні 20-30-х рр. XX ст.*, Львів 1998, с. 32–51.

Львова, що стали головними у побудові ним фундаментальної праці *Основи української літературно-наукової критики (Спроба літературно-наукової методології)*. А його естетична концепція, яку вчений використовував у своїх історико-літературних дослідженнях, чи не найґрунтовніше розроблена в такій розвідці, як *Перспективи літературно-наукової критики*.

Про ці та інші праці Леоніда Білецького в галузі методології літературно-наукової критики, її історії і теорії в національному літературно-художньому процесі ґрунтовні статті написав Микола Ільницький (Див.: *Критики і критерії: Літературно-критична думка в Західній Україні 20-30-х рр. XX ст.*, Львів 1998, с. 32–51; *Леонід Білецький – історик українського літературознавства* [в:] Леонід Білецький, *Основи української літературно-наукової критики. Спроба літературно-наукової методології*, Київ 1998, с. 7–26), тому ми свідомо не розглядаємо їх тут, а зосереджуємося головним чином на аналізі концепції та методологічних засадах діаспорного вченого як історика національного письменства.

З-поміж такого типу його досліджень виокремлюється написана ним на основі лекційного курсу для студентів заочної форми навчання Українського технічно-господарського інституту в Подебрадах (Чехія) в 1937 році *Історія української літератури*, а згодом доповнена і перероблена *Історія української літератури: Народна поезія* (том 1), що була видна за сприяння Українського церковного товариства в Авґсбурзі 1947 року. Врешті, оскільки цей там найповніший, тому й аналізуватимемо його особливості викладу, структури. І зробити це порівняно нескладно, якщо заглибитися в написання інших подібних праць інших істориків українського письменства і, зіставляючи їх з *Історією...* Леоніда Білецького.

Тож пригадаймо, що знамениті *Історії української літератури* Михайла Грушевського (перші п'ять томів вийшли впродовж 1923-1926 років), Сергія Єфремова (перше видання побачило світ 1911 року, видання четверте з „одмінами й додатками” – 1924 року), на відміну від уже згадуваної *Історії...* Дмитра Чижевського, важливу увагу приділили дослідженню української ментальності („характеристика національного типу”) в подачі усної народно-поетичної творчості. Схожим шляхом пішов і Леонід Білецький. Він, означивши у вступі саме поняття „література”, її специфіку образності, її естетичну функціональність, її приналежність до загальної історії народу, її природний зв'язок з народною творчістю та дохристиянською вірою і міфологією, постулює два важливі моменти – виокремлення основних епох, у яких творчо побутував український народ, а також яскравих ідейно-естетичних явищах, які створив (самобутньо й самостійно) цей народ упродовж багатовікової історії. Вочевидь, це й стало певною методологічною концепцією Леоніда Білецького: учений означився в ній як дослідник не лише „народної поезії”, а й як процесу формування національного типу через розвиток його вірувань, міфологічних уявлень, перехресних впливів європейської та азійської культур на його свідомість, через його обряди, одяг,

звичаї. І все це подається ним як вислід розвитку українського народу у певні епохи (приміром, дохристиянські, християнські, історичні тощо).

Власне, фольклору Леонід Білецький, на відміну від Дмитра Чижевського, у якого з „самого початку дослідницької роботи усталився погляд, за яким неважко помітити певну недовіру до цього виду творчості: мовляв, несе він у собі нашарування найрізноманітніших епох і тому „чистоту експерименту” (в даному разі – характеристику літературного процесу) забезпечити не зможе”¹¹ надавав важливого значення у формуванні не тільки психофізичного (ментального) типу, а й оригінальної літературної творчості. Згадаймо, що такої позиції дотримувався в своїх *Історіях...*, наприклад, Михайло Грушевський, який надавав величезного значення в характеристиці „дописемного” періоду в українському літературному процесі, чи Сергій Сфремов, який ґрунтовно розглядав усну народно-поетичну творчість лише у „записному” вигляді і тільки в той період (час, епоху), коли він зроблений, тобто записаний.

Згідно із постульованою у вступі *Історії української літератури* позицією, Леонід Білецький відповідно komponує свою *Історію...* за принципами хронологічної появи тих чи тих фольклорних явищ, їх творчого побутування в тих чи тих регіонах України, їх своєрідності появи та функціонування. Відтак двадцять розділів, органічно й мотивовано сполучених між собою, відбито навіть у назвах: *Антропологічні, територіальні й культурні властивості українського народу, Український народ, його побут, вдача, звичаї й віра, Вірування українського народу, Обряди українського народу, Весняне зрівняння денне і весняні обряди, Весняний цикл народних пісень, Літній зворот сонця, Обряди осіннього зрівняння дня й ночі, Обряди, що не зв'язані з народним календарем, Весілля, Похоронний обряд, Загальне значення народних обрядів, Головні джерела появи народної поезії, Народна поезія від обряду відділена, Релігійна епічна поезія, Українські народні думи, Українська народна пісня як подальший мистецький розвиток української пісенної творчості, Пісні історичні, Пісні побутові, Стиль і ритміка пісень.*

І ще одне, що торкається методологічної концепції *Історії української літератури* Леоніда Білецького, яка, вочевидь, зазнала впливу вченого як дослідника української літературно-наукової критики. Бо ні там, ні там він не залучав до аналізу писемних й усних ідейно-естетичних явищ якихось нових концепцій, нових методологічних підходів. Так, він був прибічником психо-лінгвістичної теорії Олександра Потебні, використовував у своїх аналітичних студіях засади філологічної школи літературознавства. Однак, майже не сприймав нових наукових віянь, що були помітними, приміром, у часи перебування в Празі, де у 20-30-х роках діяв лінгвістичний гурток, до якого входили Ян Мукаржовський,

¹¹ Див.: М. Наєнко, *Дмитро Чижевський і його „Історія української літератури”* [В:] Д. Чижевський, *Історія української літератури (від початку до доби реалізму)*, Тернопіль 1994, с. 3–15.

Роман Якобсон та інші представники структурального аналізу поетичного твору. Загалом, за спостереженням Миколи Ільницького, це стосувалося не лише нових методологічних підходів у літературознавстві, а й до різних напрямів у літературі. Власне, на такий висновок наштотує і вступ до *Історії української літератури*, в якому Леонід Білецький чітко означає прийнятні ним три головні напрями у розвитку національного письменства: класицизм, романтизм і реалізм. На його переконання, „це три найосновніші розуміння літератури як такої і в тій чи іншій формі та сполучі змінюють один одного в історії літератури аж до сьогоднішнього дня”¹².

Відтак, стає зрозумілим вибір історико-літературних явищ для їх аналізу Леонідом Білецьким: передовсім твори і постаті класичного національного письменства. Як справедливо пише Микола Ільницький, він упродовж усього життя так і „залишився людиною радше дев’ятнадцятого, аніж двадцятого століття, орієнтованою на високі гуманістичні ідеали й естетичні вартості мистецтва”, його уваги не привертала лише ті, „чия творчість базувалася на засадах модернізму і несла з собою деструктивні тенденції”¹³. Це аж ніяк не означає, що він не цікавився (ба, й писав про них) модерними віяннями, наприклад, у творчості Лесі Українки, Павла Тичини, Олександра Олеся, Ольги Кобилянської...

Наукову спадщину вченого з української діаспори треба сьогодні перевидавати, її треба знати задля подальшого розвитку вітчизняного літературознавства й науки про національне письменство.

ЛІТЕРАТУРА

- Білецький Л., *Історія української літератури. Народна творчість*, Авгсбург 1947.
Білецький Л., *Три силуетки: Марко Вовчок, Ольга Кобилянська, Леся Українка*, Вінніпег 1951.
Ільницький М., *Критики і критерії: Літературно-критична думка в Західній Україні 20-30-х рр. XX ст.* Львів 1998.
Мандрик М., *Леонід Білецький*, Вінніпег 1958.
Наєнко М., *Дмитро Чижевський і його „Історія української літератури”* [в:] Д. Чижевський, *Історія української літератури (від початку до доби реалізму)*, Тернопіль 1994.
Романенчук Б., *Білецький Леонід* [в:] Idem, *Азбуковник: у 2-х т.*, т. 1, Мюнхен 1976.
Шевченківський словник: у 2-х т., т. 1. Київ 1976.

¹² Л. Білецький, *Історія української літератури. Народна творчість*, Авгсбург 1947.

¹³ М. Ільницький, *Критики і критерії: Літературно-критична думка в Західній Україні 20-30-х рр. XX ст.*, Львів 1998, с. 32–51.

У статті досліджено літературно-критичні та методологічні концепти запропоновані та розроблені вченим української діаспори Леонідом Білецьким (1882-1955). У 20-50-х роках минулого століття їх новизна сприймалася як продуктивне явище. Завдяки своїй актуальності вони посідають провідне місце у сучасному розвитку національної науки про історію української літератури.

Ключові слова: історія української літератури, вчений української діаспори, Леонід Білецький, концепти, методологія.

LEONID BILETSKY'S HISTORICAL AND LITERARY CONCEPTS

This article investigates critical literary and methodological concepts of the Ukrainian letters history suggested and developed by the Ukrainian diaspora scholar Leonid Bilets'kyi (1882-1955). The author of this article aims not only at showing their novelty in the 20-50s of the previous century, but also at proving that their topicality places them in the contemporary development of the national science regarding the Ukrainian literature history.

Key words: history of the Ukrainian literature, the Ukrainian diaspora scholar, Leonid Bilets'kyi, concepts, methodology.

zgłoszenie artykułu: 30.06.2017 r.

przyjęcie artykułu do druku: 10.01.2018 r.